

Monumenten

voor de eeuwigheid

Grafheuvels en andere prehistorische grafmonumenten in Amersfoort en omgeving

Het is al lang bekend dat in de regio Amersfoort een groot aantal prehistorische grafheuvels bestaat. Maar wat weten we over deze grafmonumenten? Hoe oud zijn ze, waar liggen of lagen ze, en zijn ze wel of niet archeologisch onderzocht? Hoog tijd voor een inventarisatie.

Inleiding

Van alle archeologische monumenten spreken grafheuvels misschien wel het meest tot de verbeelding. In ieder geval het langst, want al eeuwen wordt over deze heuvels nagedacht, gefilosofeerd en gepubliceerd. Onderzoek van de grafheuvels vormde zelfs de aanleiding tot de oprichting van de uitgever van dit jaarboek: de Oudheidkundige Vereniging Flehite (verder OVF genoemd). Uitgepraat over de heuvels is men echter nog steeds niet. Sterker nog, grafheuvels zijn 'hot' en worden sinds enkele jaren weer intensief onderzocht. Het *Ancestral Mounds project* van de Universiteit Leiden is hiervan een sprekend voorbeeld.¹

Toen in 2009 door het Centrum voor Archeologie van de gemeente Amersfoort (verder CAR genoemd) een samenwerkingsverband werd aangegaan met de gemeentes Bunschoten, Leusden en Soest, kwam een groot aantal grafheuvels binnen het verzorgingsgebied te liggen. Bij het beheer van de archeologie in Amersfoort en de buurgemeentes komt veel kijken; de basis bestaat uit het opbouwen van een grondige kennis van het bodemarchief binnen deze gemeentes. Een regioarcheoloog moet goed op de hoogte zijn van wat zich aan archeologie binnen het werkgebied bevindt. Beleid en verwachtingskaarten kunnen niet opgesteld worden zonder 'diepgravende' archeologische kennis. Kortom, door het samenwerkingsverband ontstond

een uitgebreidere behoefte aan kennis over het bodemarchief en een belangrijk onderdeel hiervan wordt gevormd door de grafheuvels. De zorg hiervoor wordt overigens gedeeld met de collega's van het Rijk; een deel van de heuvels is archeologisch rijksmonument en wordt beheerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort (verder RCE genoemd). Een ander deel van de heuvels is aangemerkt als archeologisch waardevol gebied en geniet dus al minder bescherming. Daarnaast zijn er nog vele locaties waarover wel *iets* bekend is, maar waarover (nog) veel onduidelijkheid bestaat. Al met al dus voldoende reden om dieper in dit onderwerp te duiken.

In 2008 is hiermee een start gemaakt.² Begonnen werd met het verzamelen van gegevens over grafheuvels in de Gemeente Soest. Daarover bleek weliswaar al veel bekend te zijn, maar veel gegevens spraken elkaar tegen, waren onduidelijk, verkeerd geïnterpreteerd, of met elkaar verward. Bovendien werd het veldwerk in de 19e eeuw niet uitgevoerd volgens de huidige criteria, zodat de documentatie daarvan veel lacunes bevat. Een hernieuwd onderzoek bleek echter wel zinvol. De combinatie van archiefmateriaal, vondstmateriaal

¹ www.grafheuvels.nl. ² Door Wilma van den Heuvel, één van de auteurs van dit artikel.

uit de collectie van de Vereniging, informatie uit archeologische informatiesystemen en de nieuwste archeologische inzichten, leidde in veel gevallen tot meer licht in de duisternis.

De bemoedigende resultaten van de eerste onderzoeken en de verkregen gegevens hebben onze kennis over de grafheuvels en de prehistorie in de regio aanmerkelijk vergroot. Dit heeft ertoe geleid dat het onderzoek is uitgebreid tot de gehele regio die door het Centrum voor Archeologie wordt beheerd. Daarvan is de informatie gedeeltelijk afkomstig van instellingen uit de regio zelf, zoals het Archief Eemland, de AWN-afdeling Vallei en Eemland³, de Historische Vereniging Soest, Museum Flehite en de RCE, maar ook van instellingen als de bibliotheek van het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden (verder RMO genoemd).

Het werd een fascinerende zoektocht naar briefwisselingen uit de 19^e eeuw, krantenartikelen uit de jaren '20 over de 'nieuwste ontdekkingen' en scherven van oeroude urnen uit verschillende collecties die wel eens aan elkaar konden passen. Dit artikel is een verslag van deze Odyssee en een weergave van de resultaten daarvan. Hoofddoel was het opstellen van een zo compleet mogelijk overzicht van wat nu bekend is over de grafheuvels uit onze regio. Hoe oud zijn ze? Waar liggen de heuvels precies? Hoeveel van deze heuvels zijn nu eigenlijk bekend? Zijn ze onderzocht en wat zijn de resultaten hiervan? De beantwoording van deze vragen leidt niet alleen tot meer kennis, het helpt de archeologen ook een gefundeerd verwachtingsrapport op te stellen en verwachtingskaarten te vervaardigen over de gebieden waar grafheuvels aanwezig kunnen zijn. En dat niet alleen, het overzicht leidt ook tot het stellen van aanvullende vragen, wat weten we bijvoorbeeld niet? Dit artikel moet dan ook beschouwd worden als een startpunt voor nader onderzoek.

Opbouw van dit artikel

Zoals gezegd vormt dit artikel een overzicht van de kennis die op dit moment is verzameld over grafheuvels in onze regio. Eerst zal kort ingegaan worden op het fenomeen grafheuvels, vervolgens wordt uiteengezet hoe het onderzoek is uitgevoerd en welke bronnen en hulpmiddelen zijn geraadpleegd. Daarna zal, per gemeente, een overzicht gegeven worden van de bekende vindplaatsen. De resultaten van reeds gepubliceerde onderzoeken en opgravingen worden hier samengevat en onderzoek dat tot dusver nog niet gepubliceerd is, of waarover thans veel aanvullende gegevens zijn verzameld, zal wat uitgebreider aan bod komen.

Grafheuvels

Voor dat we hierop ingaan, is het van belang het begrip grafheuvel te bespreken. We schetsen in grote lijnen de ontwikkeling van het grafritueel in de Prehistorie, maar de uitzonderingen laten we hier achterwege. De vroegste grafheuvels in ons land dateren van rond 3000 v. Chr. Archeologen noemen dit de periode van de Enkelgrafcultuur of het Laat Neolithicum (c.q. de Late Steentijd)⁴. De grafmonumenten worden in de omgeving van de nederzettingen opgericht. Het zijn *inhumatiegraven* (soms een kuil, maar soms ook op het toenmalige maaiveld), waarbij de dode vaak met opgetrokken knieën op de zij werd geplaatst. Over het graf werd een heuvel van aarde of plaggen aangebracht. In de grafkuil werden soms bijgiften achtergelaten, zoals aardewerk (standvoetbekers) of andere objecten.

Tijdens het Laat Neolithicum komt een nieuwe aardewerkvorm op: de klokbeke. Het grafgebruik blijft vooralsnog hetzelfde, hoewel af en toe gekozen wordt voor *crematie* in plaats van

inhumatie. Ook in de Klokbekecultuur worden voorwerpen aan de dode meegegeven, waaronder de vroegste voorbeelden van gereedschappen voor de verwerking van metalen in Nederland.

In de Vroege Bronstijd ontstaan regionale verschillen in het grafritueel; in het noorden van het land worden voornamelijk inhumatiegraven aangelegd, in het zuiden stapt men over op crematie. De crematieresten werden in urnen verzameld en in kleine kuilen begraven, waarover een heuvel werd aangebracht.

In de eerste helft van de Midden Bronstijd (Midden Bronstijd A) wordt in veel gevallen rondom de grafheuvel een kringgreppel aangelegd. Rondom deze greppel werd vaak nog een aarden wal aangebracht. Dit type grafheuvel wordt ook wel *ringwalheuvel* genoemd. In de tweede helft van de Midden Bronstijd (Midden Bronstijd B) wordt de kringgreppel minder vaak toegepast, en wordt in plaats daarvan vaak een palenkran om het centrale graf aangelegd.

Tijdens de Late Bronstijd stapt men definitief over op crematie; inhumatiegraven komen nauwelijks meer voor. De crematie-urnen worden in grafheuvels met kringgreppels geplaatst, vaak gaat het om grote aantallen heuvels: de zogenaamde urnenvelden. De omvang en hoogte van de heuvels kennen een grote variatie. Ze zijn ze niet altijd rond, maar soms langwerpige, de zogenaamde *langbedgraven*. Urnenvelden blijven tot in de Vroege IJzertijd (tot ca. 600 v. Chr.) in gebruik. Daarna komen grafrituelen op zonder duidelijke heuvels. Mogelijk werd toen in ondiepe *vlakgraven* begraven, die in later periode verloren zijn gegaan, bijvoorbeeld door erosie of verploeging. In de Late IJzertijd en Romeinse IJzertijd wordt zowel gecremeerd als begraven. De crematieresten worden dan in ondiepe kuiltjes begraven, al dan niet in een pot.

Overigens zien we dat in een grafheuvel in de eeuwen na de aanleg van het centrale graf nog bijzettingen geplaatst worden. Vrijwel altijd gaat het om crematieresten, al dan niet in een urn.

Schetsmatige weergave van een grafheuvel met urn, gemaakt tijdens onderzoek op de Vlasakkers in 1879. Bron: Archief Eemland, foto CAR.

Het onderzoek

Bij het onderzoek zijn de originele bronnen geraadpleegd in het Archief Eemland⁵, het archief van de gemeente Soest⁶, het archief van de Oudheidkundige Vereniging Soest en in het RMO. Daarnaast is gebruik gemaakt van het landelijke digitale archeologische informatiesysteem (Archis II).

Het onderzoek kende ook een praktische kant; het vondstmateriaal uit de grafheuvels – verspreid over de collecties van de Oudheidkundige Vereniging, het RMO en het CAR – is, voor zover mogelijk, opnieuw bestudeerd en volgens de huidige maatstaven beschreven. Ook zijn diverse veldinspecties uitgevoerd, om de grafheuvels in hun landschappelijke context te kunnen bekijken.

De studie naar de grafheuvels heeft zich beperkt tot de vier gemeentes binnen het CAR.⁷ Benadrukt moet worden dat deze afbakening behoorlijke beperkingen met zich meebrengt. Gemeentegrenzen zijn immers een betrekkelijk laat begrip en de prehistorische mens liet zich hier

³ AWN: Archeologische Werkgemeenschap Nederland.

⁴ Voor een overzicht van de voor dit artikel relevante archeologische perioden zie tabel 1 (blz. 143).

⁵ waar het archief van Museum Flehite en de Oudheidkundige Vereniging wordt bewaard. ⁶ waar de aantekeningen van Ds. Bos bewaard worden. ⁷ Amersfoort Bunschoten, Leusden en Soest; zie hierboven bij de Inleiding.

dan ook niet door leiden. Ook direct buiten de gemeentegrenzen bevinden zich grafheuvels en grafvelden, en waar relevant worden deze ook kort vermeld, maar ze zijn geen onderwerp van dit onderzoek geweest.

Amersfoort

Nieuwland – Neolithische klokbekers

De meeste noordelijke en ook oudste (mogelijke) grafheuvel binnen Amersfoort lag pal tegen snelweg A1, in het noorden van de wijk Nieuwland. Voorafgaand aan de aanleg van deze wijk, is uitgebreid archeologisch onderzoek gedaan door het Centrum voor Archeologie.⁸ Op een bolle akker, vaak een indicator voor een goed bewaard bodemarchief, werden minimaal twee klokbekers aangetroffen, een potvorm die typerend is voor het Laat Neolithicum. Eén van de bekers werd gevonden in een rechthoekige kuil, samen met een barnstenen kraal en vuurstenen werktuigen. Van de dode was niets bewaard gebleven, wat gezien de zandige bodem – ongunstig voor de conservering van organisch materiaal – geen verrassing is. In de directe omgeving van de grafkuil zijn resten van kringgreppels met een doorsnede van circa 8 m gevonden. Of één of meerdere van deze greppels direct verband hebben met de grafkuil valt niet goed te zeggen, mede door de vele verstoringen van na het Neolithicum. Het is zeer aannemelijk dat het hier om de resten van één of meerdere grafheuvels gaat. De combinatie van een klokbeker met sierraden/kralen en vuurstenen werktuigen – bekend uit beter bewaard gebleven grafheuvels – en de aanwezigheid van kringgreppels versterken deze aanname.

⁸ Snieder 1998. ⁹ Archis waarnemingsnummers 26276 tot en met 26281. Voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 1. ¹⁰ Roessingh 2006. ¹¹ Van het onderzoek wordt verslag gedaan in de notulen van de OVF van 2 juni 1880. De vondsten zijn deel van de collectie van de OVF, het koperen object heeft registratienummer CA 40. De uren hebben we

Bernhardkazerne – Verdwenen grafheuvels en een kogelvanger

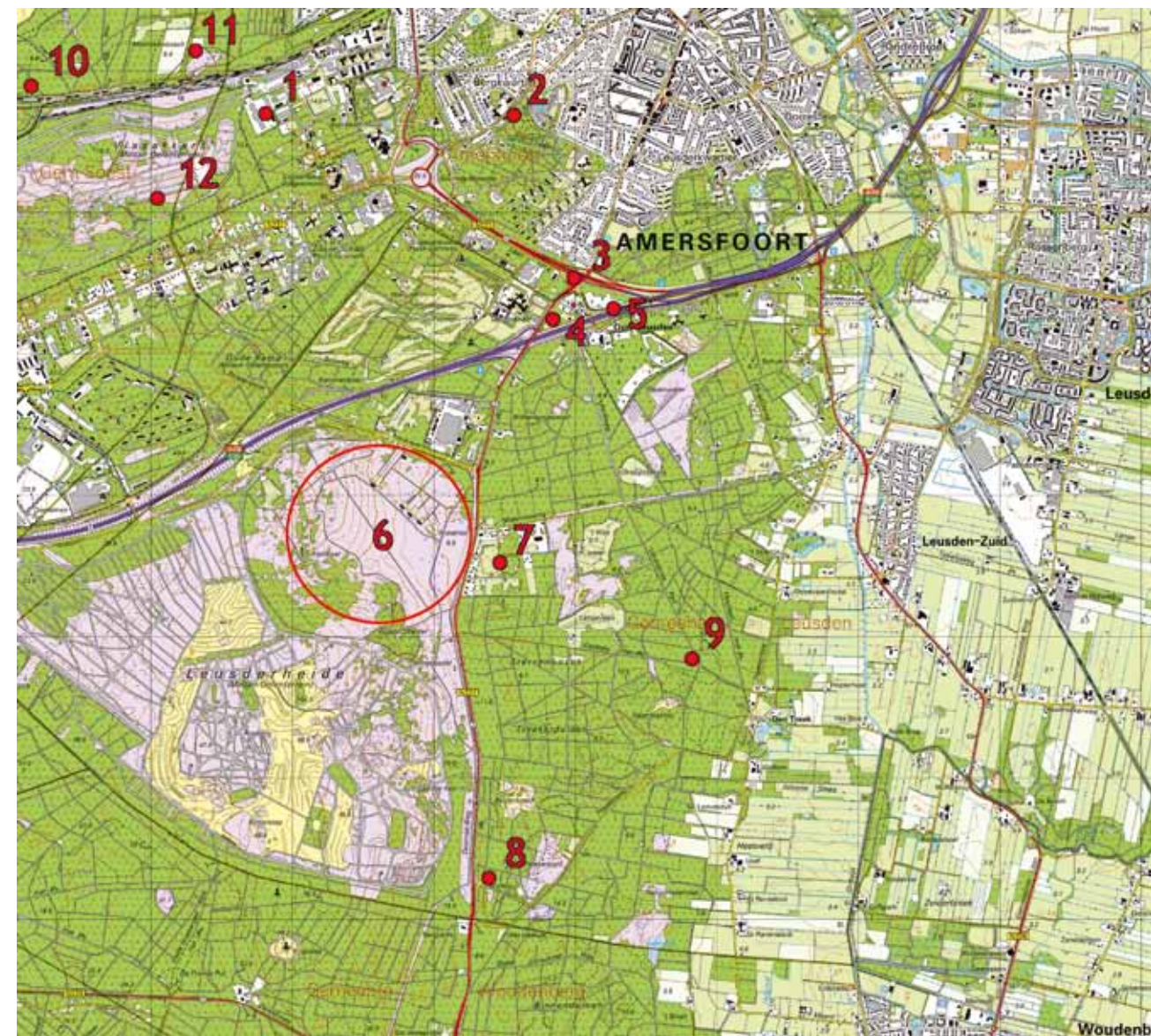
In het zuidwesten van de gemeente, op het terrein van de Bernhardkazerne, heeft wellicht een groep grafheuvels gelegen, die in de jaren '50 is waargenomen en geregistreerd.⁹ Bij de inrichting van het kazerneterrein zijn deze heuvels op de schop gegaan; de locatie van de waarnemingen is nu voorzien van bestrating en bebouwing. In de directe omgeving heeft een proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden, maar hier zijn geen resten van grafheuvels aangetroffen¹⁰. Of de zes heuvels die hier ooit waargenomen zijn daadwerkelijk grafheuvels waren, of natuurlijke verhogingen in het landschap, weten we niet.

In deze omgeving is ooit – en met het nodige resultaat – een heuvel wel onderzocht. In 1880 heeft de OVF “in de onmiddellijke nabijheid van den kogelvanger der rijdende Artillerie” in een heuvel twee uren aangetroffen.¹¹ Bij de grootste urn werd een langwerpig stuk koper aangetroffen, dat in slechte staat was. De locatie van het onderzoek is op een schets weergegeven en daaruit kan opgemaakt worden dat dit bij de kogelvanger was die nog op de topografische kaart van 1900 staat aangegeven. Deze lag pal naast de locatie van de verdwenen heuvels.¹²

De Amersfoortse berg

Waar zich nu vestiging De Lichtenberg van het Meander Medisch Centrum bevindt, vonden in de prehistorie begravingen plaats.¹³ Het eerste onderzoek in dit gebied werd in april 1880 uitgevoerd door de OVF, bij de heuvel die nu nog steeds bekend staat als de *Galgenberg* of de *Zeven*

(nog) niet kunnen identificeren. ¹² Via de website ww.kich.nl kan de topografische kaart van 1900 onder de huidige topografie gelegd worden en konden we op eenvoudige wijze beide locaties met elkaar vergelijken. ¹³ Deze groep heuvels ligt bij locatie 2, zie kaartje op blz. 127.

Uitsnede uit de topografische kaart met de globale locaties van grafheuvels in Amersfoort en Leusden. Bron: Topografische kaart, bewerkt door CAR.

Boompjes. Uit historische bronnen is bekend dat deze heuvel gebruikt werd voor het tentoonstellen van terechtgestelde misdadigers, als afschrikwekkend voorbeeld. Men trof hier de bakstenen

fundering aan van een galg en menselijke botresten (vermoedelijk van terechtgestelden), maar geen prehistorische vondsten. In de notulen wordt wel opgemerkt, dat in 1847 een deel van de

heuvel is afgegraven ten behoeve van nieuwe aanplant en dat er toen dus veel verstoord kan zijn. In mei 1880 doet men in deze omgeving nogmaals onderzoek, bij drie heuvels die tussen de Zeven Boompjes en de “*heuvel waarop de biertent geplaatst is*” lagen. Ook hier werden geen prehistorische vondsten gedaan, maar wel werd een menselijke schedel aangetroffen die vermoedelijk ook met terechtstellingen te maken heeft. Het oprichten van executieplaatsen op oude grafheuvels komt overigens vaak voor.¹⁴

In 1954 werd opnieuw onderzoek gedaan in dit gebied. Bij de bouw van ziekenhuis de Lichtenberg, ten noorden van de Galgenberg, zijn drie ‘verdachte’ heuvels waargenomen. Toen de toenmalige ROB¹⁵ ter plekke onderzoek ging doen, bleek één van de heuvels al volledig vergraven. De overige twee konden nog wel door prof. Modderman onderzocht worden, waarvan één inderdaad een kleine grafheuvel bleek te zijn.¹⁶ Het heuvellichaam bestond uit plaggen en was kennelijk al deels afgegraven. Desondanks werden de resten van vier (na)bijzettingen gevonden, bestaande uit crematieresten en aardewerk scherven, vermoedelijk uit de Vroege IJzertijd.¹⁷ Deze heuvel – en de Galgenberg – hebben in het CMA¹⁸ een beschermde status. In het bosperceel ten zuiden van het ziekenhuis zijn nog steeds meerdere ‘verdachte’ heuvellichamen zichtbaar. Dit gebied zou nader onderzocht moeten worden om het karakter hiervan te bepalen.

Fietsen onder een urnenveld – Doornseweg/Laan 1914

In 2009 werd het kruispunt Doornseweg/Laan 1914 heringericht, waarbij een fietstunnel is aangelegd onder de Doornseweg. Het CAR heeft voortgaand aan de werkzaamheden onderzoek uitgevoerd en resten aangetroffen van een grafveld uit de Late Bronstijd-Vroege IJzertijd.¹⁹ Daarbij zijn sporen aangetroffen van minimaal vier grafheuvels. De heuvellichamen zelf waren geheel verdwenen, maar de kringgreppels waren nog wel gedeeltelijk aanwezig. Uit het feit dat twee kringgreppels elkaar doorsneden en dus niet gelijktijdig zijn, mag worden afgeleid dat het grafveld een langere gebruikperiode heeft gekend. Drie van de kringgreppels waren rond, één was ovaal met een opening aan een korte zijde. In de greppels zijn scherven aangetroffen uit de Late Bronstijd-Vroege IJzertijd. De begravingen zelf – gezien de datering van de sporen waarschijnlijk crematies – werden niet meer aangetroffen. Vermoedelijk heeft dit grafveld zich veel verder uitgestrekt; in 2008 werd bij kleinschalige werkzaamheden aan de zuidzijde van het kruispunt een groepje paalsporen waargenomen met aardewerk uit dezelfde periode. De omvang van de werkzaamheden was te gering om een duidelijke structuur in de sporen te kunnen zien, maar het is zeer waarschijnlijk dat de paalsporen tot hetzelfde grafveld behoren.

Mogelijk geldt dit ook voor een deel van een palenkrans van een klein grafheuveltje (diameter ongeveer zes meter), dat in 2003 werd aangetroffen tijdens een proefsleuvenonderzoek ten oosten van de Doornseweg, in het kader van de uitbreiding van de Oude Begraafplaats in Leusden²⁰,

ongeveer 200 meter ten zuiden van de hierboven beschreven sporen. De paalsporen bevatten geen vondsten, maar op basis van de relatief kleine diameter is het waarschijnlijk dat ook deze heuvel uit de Late Bronstijd-Vroege IJzertijd dateert. Iets oostelijker, waar nu de A28 ligt, is begin jaren '80 een (vondstloze) kringgreppel aangetroffen, mogelijk ook van een grafheuvel.²¹

Bunschoten

Nijkerkerweg – Graf uit het Neolithicum

In Bunschoten is tot nu toe één mogelijke grafheuvel bekend. Bij een opgraving door de toenmalige ROB halverwege de jaren '90, uitgevoerd in het kader van de verbreding van de Nijkerkerweg (N68), werd een dekzandrug aangetroffen met onder andere de ronde verkleuring van een vondstloos graf.²² Het spoor is gedateerd in het Laat-Neolithicum, maar waarop deze datering is gebaseerd is niet duidelijk. Gesproken wordt wel van enkele Laat Neolithische scherven die elders in het onderzoeksgebied zijn aangetroffen, maar deze kunnen niet direct aan de grafkuil gekoppeld worden.

Leusden

Leusderheide

De Leusdense grafheuvels concentreren zich op en om de Leusderheide. De grootste groep ligt ten zuidwesten van de kruising Doornseweg/Kolonel van Royenweg. Deze groep is al lang geleden ontdekt; in de jaren '70 van de 19^e eeuw is hier onderzoek gedaan door de OVF, waarover relatief veel informatie bewaard is. In de notulen van de

vergaderingen van de vereniging wordt verslag gedaan van de werkzaamheden en verder is een briefwisseling (grotendeels) beschikbaar tussen de onderzoekers en Dr. Pleyte, de toenmalige conservator van het RMO.²³ In de collectie van de OVF bevindt zich ook nog steeds een deel van het vondstmateriaal dat de aanleiding vormde tot de oprichting van de vereniging.²⁴

Omdat de resultaten van deze onderzoeken tot dusver niet zijn gepubliceerd, wordt hier wat dieper op deze groep grafheuvels ingegaan. In het CMA staan in dit gebied elf heuvels geregistreerd als monument, zodat deze ook een beschermde status hebben.²⁵

De eerste opgravingen werden in 1878 door een bont gezelschap uitgevoerd, bestaande uit personen als de r.-k. geestelijke W.F.N. Van Rootseelaar, burgemeester van Barneveld Mr. C.A. Nairac, Amersfoortse wethouder W. Croockewit en geschiedenis- en aardrijkskundeleraar A.M. Kolléwijn. Onder toezicht oog van de meentgraaf van de Leusderberg, Mr. Van Walchren, wonende op buitenplaats Nimmerdor, ging de eerste spade de grond in. Het graafwerk vond plaats naar aanleiding van een onderzoek met een prikstok. Op de plekken waar men bij het prikken op iets hard stuitte werd een “kijkgat” gegraven. Natuurlijk niet door de hoge heren zelf, maar door een aantal grondwerkers, die hiervoor een dagloon van f 1,25 kregen, zoals we kunnen opmaken uit de kasboeken van het onderzoek.²⁶ Soms wordt vermeld hoe diep men in het heuvellichaam groef en in de meeste gevallen is dat hooguit een halve meter.²⁷

Het onderzoek vond plaats op 28 augustus,

¹⁴ Meurkens 2010. ¹⁵ Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek, onderdeel van de huidige Rijksdienst voor het cultureel erfgoed (RCE). ¹⁶ Diameter 8 meter, hoogte 0,3 meter: Modderman 1955, 58-59. ¹⁷ De crematieresten zijn in 2012 onderzocht door dhr. H. de Boer, specialist van het CAR. Eén van de crematies betreft een volwassen per-

soon, vermoedelijk een vrouw. De resultaten van dit onderzoek zullen in een later stadium gepubliceerd worden. ¹⁸ Centraal Monumenten Archief (van archeologische monumenten). ¹⁹ Wijker 2011, voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 3. ²⁰ Hulst 2003, voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 4.

²¹ Van Tent 1985, voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 5. ²² Willems en van Dockum, 1996. ²³ De briefwisseling tussen Van Rootseelaar en Pleyte bevindt zich in Archief Eemland en het archief van het RMO. Gedeeltes uit deze correspondentie zijn in diverse artikelen geciteerd. Wij hebben het voornemen deze briefwisseling elders uitgebreid te publiceren. ²⁴ Zie de inleiding. ²⁵ Deze elf heuvels zijn (gedeeltelijk in groepjes) geregistreerd onder de monumentnummers: 853, 1585, 1586, 1587 en 1588, voor de ligging van

deze groep zie kaartje op blz. 127, locatie 6. ²⁶ AE 0129-4. ²⁷ Hoewel niet altijd duidelijk wordt vermeld waar in de heuvel en op welke diepte de vondsten gedaan werden, hadden de onderzoekers wel het besef dat dit soort zaken van belang waren, getuige het volgende citaat uit de notulen: “*Met het in onvangst nemen der voorwerpen, met het noteren der plaats waar ze gevonden zijn, en zoo veel mogelijk ook van de hoogte of diepte gelieven zich te belasten de HH: W.H. Bierman, W.A. Croockewit en J.P.G. Kok*”.

11 september en 2 oktober, bij een locatie die in de volksmond 't Hollegat werd genoemd. Van de toen zestien aangetroffen heuvels blijken er minstens vijftien aan een onderzoek te zijn onderworpen. Alleen heuvel 11 wordt in de notulen niet genoemd, mogelijk is deze niet onderzocht. Een aantal heuvels levert geen resultaat op; dit wil zeggen dat men geen vondsten aantroef.²⁸ Dit betekent echter niet dat het geen grafheuvels waren.

Vaak wordt de term “bovenkorst” gebruikt om de locatie van de vondsten te omschrijven. Dit duidt erop dat men (uitsluitend?) de latere bijzettingen heeft aangetroffen, die zich immers relatief ondiep in het heuvellichaam kunnen bevinden. Er zijn geen aanwijzingen dat heuvels ‘tot op de bodem’ zijn onderzocht. Mogelijke randstructuren als paalkransen en/of kringgreppels worden in de notulen niet vermeld en het niveau van eventuele centrale begravingen is vermoedelijk niet eens bereikt. Voor zover wel tot diep in de heuvel is gegraven is het ook nog maar de vraag of men sporen als paalkransen, greppels en inhumatiegraven met een lijksilhouet herkend zou hebben of de moeite van het vermelden waard vond.

In 1878 zijn de heuvels ingemeten door de gemeentelijke landmeter W.H. Kam. In het Archief Eemland bevindt zich de kaart met de metingen, waarop de zestien heuvels zijn ingetekend, die in de notulen en briefwisselingen beschreven worden. Door middel van enkele topografische herkenningspunten is deze kaart te koppelen aan de huidige topografie. Hoewel van een zekere afwijking sprake is, valt een goed beeld te verkrijgen waar deze heuvels liggen en dat dit overeenkomt met het gebied waar de heuvels uit het CMA liggen.

Heuvel 1 bleek vondstrijk te zijn; in de notulen

lezen we hierover: “*Pas was het graven begonnen toen men op zeer geringe diepte aan de kruin van den heuvel het voetje van een urn, en spoedig daarna een urn uitgroef; hier en daar lagen stukken graniet en op verschillende plaatsen vond men hoopjes lijkenasch en stukje beenderen zóó bij elk-ander, dat men moet veronderstellen, dat ze vroeger besloten waren in urnen, die thans vergaan zijn. Op een of twee meters van elkander lagen nog twee urnen met kringvormige versieringen aan den bovenrand*”. Uit dit verslag kunnen we opmaken dat sprake is van meerdere begravingen, bestaande uit crematieresten, al dan niet in een urn. Vermoedelijk gaat het om nabijzettingen in het heuvellichaam, gezien de geringe diepte waarop de vondsten aangetroffen worden. Duidelijk is dat de heuvel slechts gedeeltelijk is onderzocht. De (delen van) urnen – vier stuks als uit de notulen blijkt – zijn nog steeds aanwezig in de collectie van de OVF. Deze vondsten komen later nog aan bod.

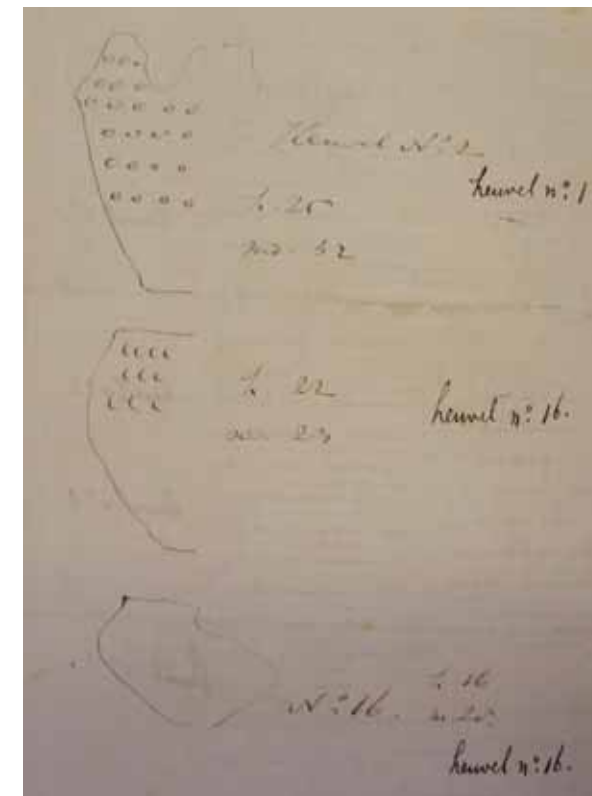
Heuvel 2, vlakbij heuvel 1 gelegen, levert ook de nodige vondsten op. In de notulen beschrijft men het onderzoek als volgt: “*Hier vond men, eveneens op geringe diepte aan den kruin een urn, die voor Saksisch werd aangezien, en M. 0.15 lager veel houtskool. Bijna aan den opperulakte, vlak onder de heide, lagen verschillende groote keien, eenige van M. 0.35 en meer in doorsnede, vermoedelijk ook daarom hierheen gebracht om het verstui-ven tegen te gaan; onder een dier keien werd een groote urn ontdekt en onder de overige (een paar uitgezonderd) overblijfsels van beenderen en lijken- asch;Ten laatste ontdekte men nog een grootere urn, gelijk aan die, welk het eerst was te voorschijn gekomen.*” Ook voor deze heuvel geldt dat op te maken valt dat resten van meerdere

bijzettingen aangetroffen zijn, in het totaal drie urnen met crematieresten.

De derde heuvel waarin urnen werden aangetroffen is heuvel 16. In de notulen wordt hierover het volgende vermeld: “*No. 16 leverde reeds zeer spoedig na dat men met de graving was begonnen, een opwekkender resultaat; ... daar werden weder twee urnen één grotere en één kleinere opgegraven.*”

Bij het identificeren van de urnen in de collectie van de OVF ontstond echter een probleem; volgens de museumcatalogus is alleen CA 1 afkomstig uit heuvel 1.²⁹ De CA-nummers 2, 3, 4, 5 en 7 zouden afkomstig zijn uit heuvel 2. En nog verwarrender....de CA-nummers 6, 7 en 8 zouden gevonden zijn in heuvel 10, een heuvel waarin volgens de notulen niets gevonden was. Heuvel 16 – volgens de notulen goed voor de vondst van twee urnen – komt in de museumcatalogus alleen voor als vindplaats van een vuurstenen bijl. Kortom, het opgravingverslag en de museumcatalogus vertonen grote verschillen.³⁰

Een briefwisseling tussen Van Rootselaar en Dr. Pleyte in Leiden bleek uitkomst te brengen. Van Rootselaar heeft direct na de opgraving per brief verslag gedaan over zijn bevindingen. Pleyte reageert met een ongedateerde brief, waarin hij de resultaten samenvat en expliciet vermeldt dat heuvel 1 in totaal vier urnen opleverde en heuvel 2 drie urnen. Hij stuurt tekeningen van de urnen mee en verzoekt Van Rootselaar om deze te voorzien van de heuvelnummers en terug te sturen, zodat er een goed inzicht is welke urn uit welke heuvel afkomstig is. De heer Van Rossum, bestuurslid van de OVF, voldoet aan dit verzoek. Deze tekening met heuvelnummers is bewaard gebleven, waardoor we nu toch zicht krijgen op de

De tekeningen die Pleyte maakte van de op de Leusderheide aangetroffen urnen, met daarop de door Van Rossum aangevulde heuvelnummers.

Bron: Archief RMO, foto CAR.

juiste vindplaatsen.

Als we de van de heuvelnummers voorziene tekeningen naast de CA-nummers die uit Leusden afkomstig zijn leggen, komen we tot de volgende conclusie: de CA-nummers 3, 4, 5, 9 en 11 zijn afkomstig uit heuvel 1. Dit is één exemplaar meer dan in de notulen wordt genoemd, maar dat is te verklaren uit het feit dat het kleine potje CA 5

²⁸ Dit geldt voor de heuvels 6, 9, 10, 14 en 15. De heuvels 12 en 13 worden omschreven als een grindheuvel. ²⁹ De collectie archeologie van Museum Flehite is voorzien van inventarisnummers met de code CA, als het vondsten uit de regio

betreft. Deze catalogus is opgesteld door de latere conservator Mevr. M.W. Heijenga-Klomp in de jaren '60 – dus vele jaren na de vondst van de urnen – en daarna steeds aangevuld en bijgewerkt.

³⁰ In de catalogus worden meer vondsten gekoppeld aan deze groep grafheuvels, waaronder natuurstenen en vuurstenen artefacten. In de notulen worden deze echter niet beschreven en we weten niet zeker of deze objecten inderdaad in deze heuvels gevonden zijn. ³¹ De tekeningen van

Pleyte en de daarop vermelde afmetingen zijn vergeleken met de door de ons beschreven CA-nummers op uiterlijke kenmerken, decoraties en afmetingen. Op basis van deze vergelijking is de voorgestelde koppeling van CA-nummers met heuvels opgesteld.

vermoedelijk pas na het opgraven in CA 4 is aangetroffen.³¹ CA 11 is waarschijnlijk het voorwerp dat in de notulen als “*voetje van een urn*” beschreven wordt. Uit heuvel 2 zijn de CA-nummers 6, 7 en 10 afkomstig. De CA-nummers 1 en 2 moeten gekoppeld worden aan heuvel 16.

Voor de urnen uit heuvel 1 geldt zonder uitzondering dat ze dateren uit de periode Late Bronstijd-Vroege IJzertijd.³² Voor twee van de drie urnen uit heuvel 2 geldt hetzelfde, maar CA 7 moet mogelijk zelfs nog wat later gedateerd worden (Midden IJzertijd).³³ De urnen uit heuvel 16 hebben een sterk uiteenlopende datering. CA 1 dateert uit de Late Bronstijd.³⁴ CA 2 dateert uit de IJzertijd.³⁵ De vondsten uit deze heuvelgroep wijzen dus op een datering in de Late Bronstijd-Vroege/Midden IJzertijd (urnenveldperiode).

In 1897 vindt nog een onderzoek plaats in dit gebied. De heer Heldring van de OVF doet hierover verslag in een brief aan Dr. Pleyte. Een schetsje van de situatie geeft aan dat ook dit onderzoek in de omgeving van ‘t Hollegat heeft plaatsgevonden. Er wordt een aantal steenhopen onderzocht, waarvan vermoed wordt dat deze door mensen zijn aangebracht. Ook wordt gesproken over een lemen urn.³⁶ Uit de beschrijvingen kunnen we niet opmaken of het hier om grafheuvels of grindheuvels gaat. Er wordt geen melding gemaakt van botmateriaal.

Ten oosten van de Doornseweg

Aan de overkant van de Doornseweg zou nog een heuvel hebben gelegen, pal naast restaurant Waterloo. Volgens een passage uit een rapport van Mej. Hamburger, medewerkster van de ROB, lag hier een heuvel die onderzocht is en daarna verdwenen.³⁷

Meer naar het zuiden, ligt een tweetal grafheuvels, die onderzocht zijn in 1954 door de toenmalige ROB (nu RCE), onder leiding van prof. Modderman.³⁸ De noordelijke van de twee bleek meerdere perioden van gebruik te kennen. Het heuvellichaam bestond uit drie lagen. De centrale begraving dateert vermoedelijk uit de Midden Bronstijd en lijkt omgeven door een ovalen greppel. In het heuvellichaam zijn drie bijzettingen in urnen aangetroffen, één uit de Midden Bronstijd en twee uit de Vroege IJzertijd.

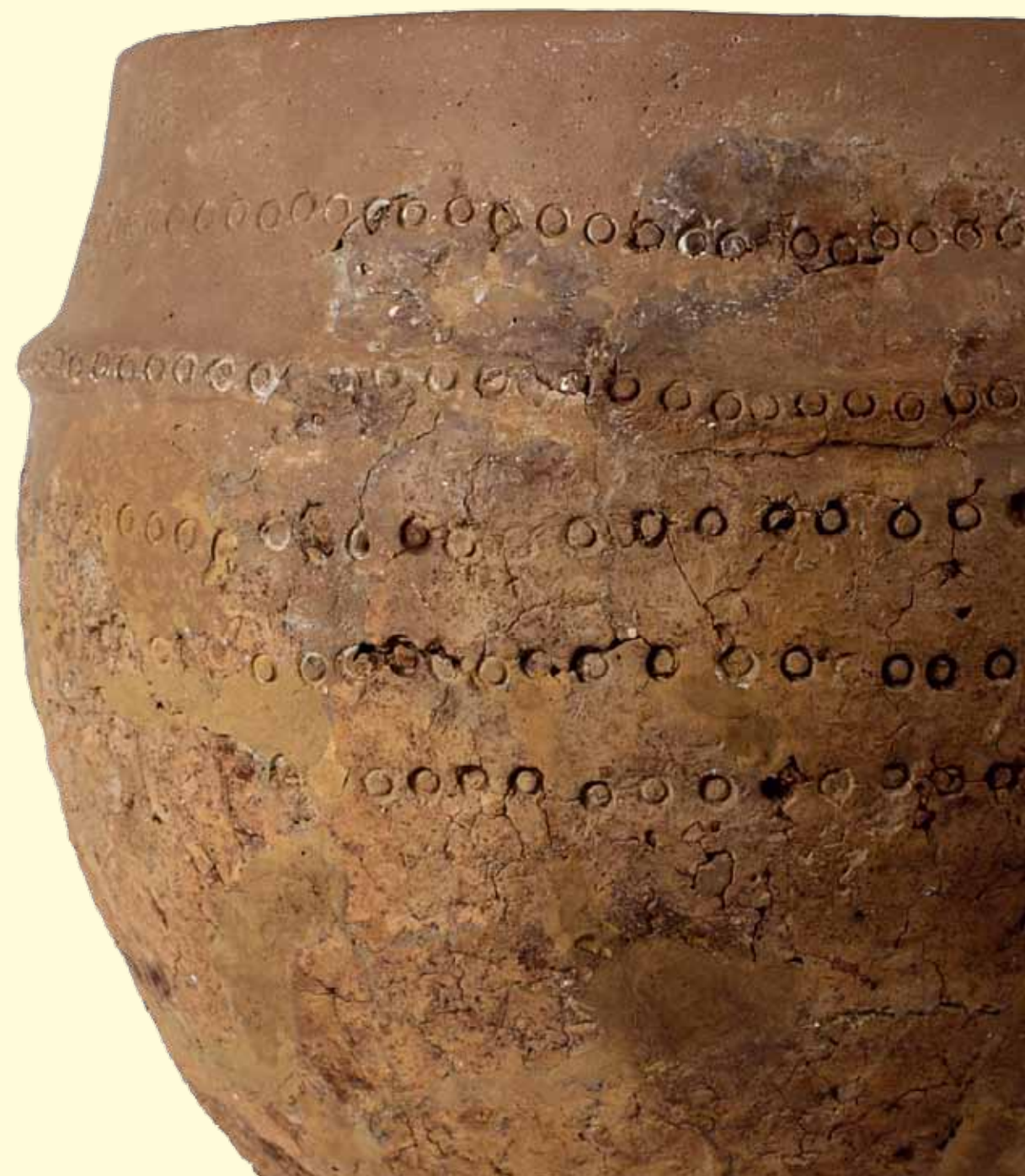
In de tweede heuvel werd ook een centraal graf met crematieresten aangetroffen, mogelijk omgeven door een palenkrans. In het heuvellichaam zijn verder drie bijzettingen uit de Midden Bronstijd gevonden (urnen met crematieresten) en twee bijzettingen uit de Vroege IJzertijd (crematieresten en scherven). De heuvels zijn grotendeels onderzocht, alleen enkele profieldammen zijn niet opgegraven. Na het onderzoek zijn de heuvels gerestaureerd en inmiddels ook voorzien van een informatiebord.

³² Datering op basis van potvorm, magering en decoratiepatronen. ³³ Deze pot is gemagerd met potgruis, dat vanaf de Midden IJzertijd lijkt te worden toegepast in onze regio. De potvorm met een breed uitstaande schouder en een rechte rand, in combinatie met het fraai afgewerkte gegladde oppervlak wijst ook op die datering. Het zou in dat geval om een relatief late bijzetting gaan. ³⁴ De grove magering, bestaande uit kwartsfragmenten groter dan 0,5 cm, wijst op een datering in de Bronstijd. Op basis van de potvorm lijkt een datering in de Late Bronstijd het meest aannemelijk. ³⁵ Het voorwerp is niet archeologisch compleet (van bodem

tot de rand bewaard gebleven), maar wel als dusdanig gerestaureerd. Op basis van de originele fragmenten kan de potvorm tot aan de schouder worden bepaald. De magering valt niet goed te bepalen. Het voorwerp is slechts globaal te dateren (Vroege tot Midden IJzertijd). ³⁶ Op de schets staat dat de urn bij het onderzoek uiteengevallen is. Of de scherven verzameld en meegenomen zijn is onduidelijk. We hebben ze niet kunnen identificeren in de collectie van de OVF. ³⁷ Archis-waarnemingsnummer 788, voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 7. ³⁸ Modderman 1955, voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 8.

CA 4, afkomstig uit heuvel 1 op de Leusderheide.
Foto: CAR.

Den Treek

Ten oosten van de grafheuvels op de Leusderheide, ligt mogelijk nog een groep heuvels op landgoed Den Treek bij de kruising Leusdense pad/Viesteeg.³⁹ Hier heeft in 2005 alleen een verkennend booronderzoek plaatsgevonden in het kader van de update van de Archeologische Monumenten Kaart (AMK). Hierbij is vastgesteld dat het om door mensen opgeworpen heuvels gaat. Vondsten zijn toen niet gedaan en men kan slechts vermoeden dat het om één of meerdere grafheuvels gaat met voorlopig een ruime datering (Neolithicum-IJzertijd).

Zuiderweg

Op de grens van Leusden en Woudenberg bij de Zuiderweg, ligt een drietal heuvels (waarvan één binnen de Gemeente Leusden), die in 2005 door boringen zijn onderzocht.⁴⁰ Vastgesteld is dat het door mensen opgeworpen heuvels zijn, waarbij voorlopig wordt aangenomen dat het grafheuvels betreft. Omdat dateerbare vondsten vooralsnog ontbreken wordt een ruime datering aangehouden (Neolithicum-IJzertijd).

Soest

De Enghenberg – Adellijke opgraving

De meest noordelijke grafheuvel in Soest ligt op het Enghenbergje (Soester Eng). In 1930 werd deze onderzocht door baron F.E. van Heerdt uit Baarn, zeer waarschijnlijk onder auspiciën van de Groningse archeoloog A.E. van Giffen.⁴¹ Hij trof een heuvel aan met een doorsnede van ongeveer zes meter en nog geen meter hoog, met in de top een uitgraving en op een meter diepte een grafkuil waarin een lijksilhouet zichtbaar was *“liggend op de rechter zij in gehurkte houding, met het hoofd*

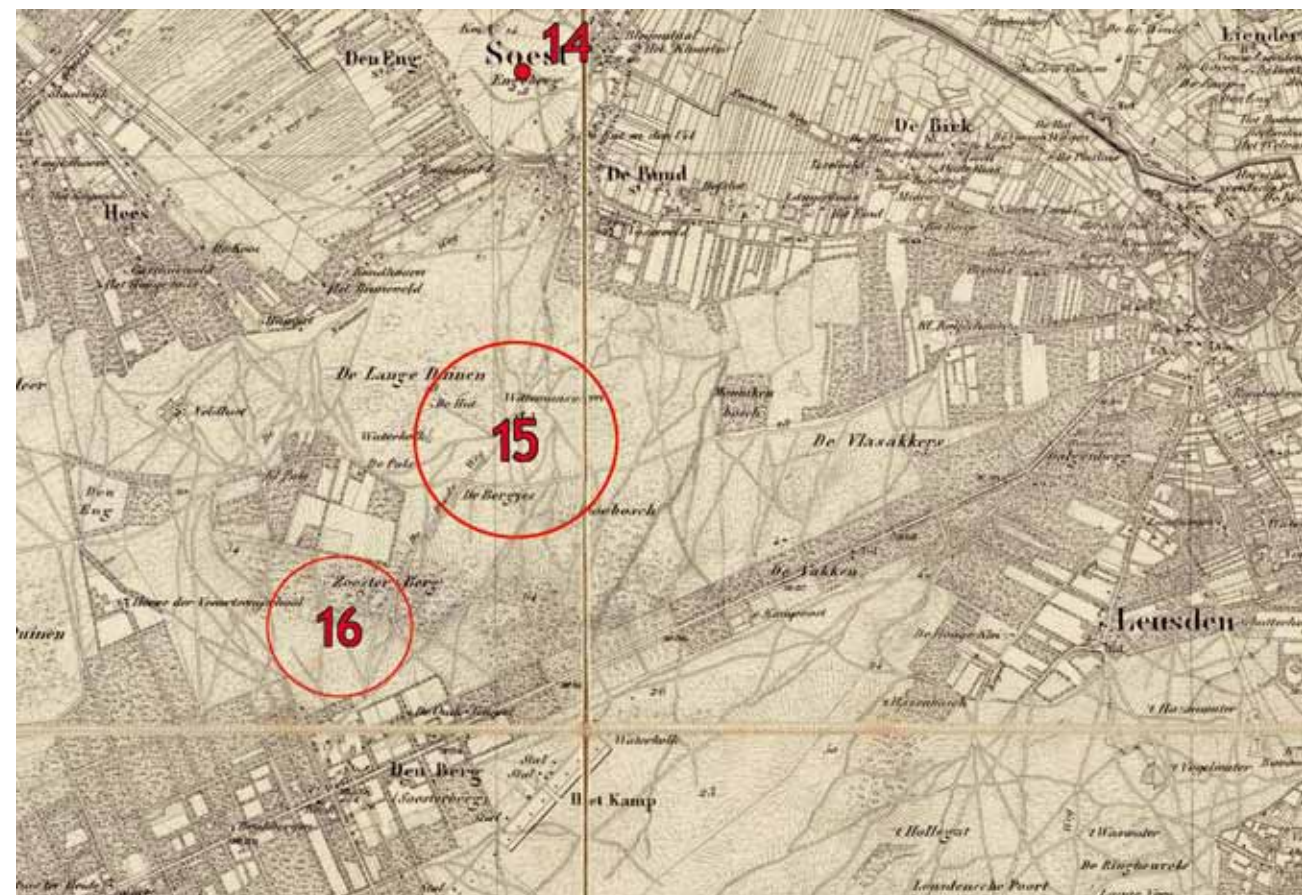
in noordelijke richting. Eén der scheenbenen was nog gedeeltelijk intact.” De beenderen heeft hij in het graf laten liggen. De heuvel stamt waarschijnlijk uit de Late Steentijd of Vroege Bronstijd (2900-1800 v. Chr.), omdat vanaf de Midden Bronstijd het begraven vrijwel geheel vervangen was door cremeren. De uitgraving in de top van het heuvellichaam zal het werk zijn geweest van grafrovers die het op urnen voorzien hadden. Urnen met crematieresten werden immers in latere tijden vaak in de oude heuvels bijgezet. In 1985 is de heuvel gerestaureerd door medewerkers van de ROB.

Monnikenbosch

Ten oosten van station Soestduinen, liggen langs de Monnikenboschweg twee mogelijke grafheuvels. In 1999 is een illegale ingraving in één van de heuvels door medewerkers van de ROB geïnspecteerd, waarbij niet vastgesteld is dat het om een grafheuvel gaat. Verder is bij deze heuvels geen onderzoek verricht.⁴²

Ten oosten hiervan, op de hoek Zandlaan/Oude Leusderweg, ligt een heuvel die wel onderzocht is. De doorsnede is 15 meter, de hoogte 1,4 meter. Het heuvellichaam bestaat uit twee fasen, waarvan de oudste uit zand bestaat en de jongste uit plaggen. Het centrale graf is mogelijk nog onaangeroerd. In het heuvellichaam zijn scherven uit de Bronstijd en IJzertijd aangetroffen.⁴³

In de directe omgeving zouden volgens een waarneming uit de jaren '60 nog vijf heuvels hebben gelegen, maar dit terrein is inmiddels geheel afgegraven. Omdat in de directe omgeving losse scherven uit de Brons- en IJzertijd zijn gevonden, blijft dit gebied de aandacht houden. Bij eventueel toekomstig grondverzet kunnen nog

Uitsnede uit de topografische kaart van 1855 met de globale locaties van grafheuvel(groepen) in Soest.

Bron: Topografische kaart, bewerkt door CAR.

sporen van kringgreppels, begravingen en palenkranen aangetroffen worden, ondanks dat de heuvels zelf verdwenen zijn.

De Bergjes, Stompert of Wittemansveen

Gaan we via de van Weerden Poelmanweg van Soestduinen naar Soesterberg, dan vinden we ter hoogte van het Heezerspoor Oostzijde diverse heuvels, die in de 19^e eeuw al volop in de belang-

stelling stonden. Het terrein werd destijds aangeduid als *‘de 24 bergjes’*.⁴⁴

In 1861, tijdens een vakantie in Zeist, merkte de Amsterdamse muziekonderwijzer David Koning *“langs den weg naar Soest en een paar honderd schreden zuid-oostelijk van den Tol”* deze heuvels op en besloot, geholpen door enige werkers aan de nieuwe spoorlijn, er één open te leggen.

⁴⁴ Voor de ligging zie hierboven, locatie 15 op de kaart.

³⁹ AMK-terrein 14755, voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 9. ⁴⁰ AMK-terrein 2879, deze groep ligt ten zuidwesten van locatie 8 (zie kaartje op blz. 127). ⁴¹ Monumentnum-

mer 1149, voor de ligging zie kaartje op blz. 135, locatie 14. ⁴² Voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 10. ⁴³ AMK-nr: 1150, voor de ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 11.

De vondsten bestonden uit verbrand bot, een deel van een bronzen armband⁴⁵ en een klein stukje onherkenbaar metaal. Koning had de bedoeling deze vondsten op het gemeentehuis af te geven en te vragen of hij meer heuvels mocht doorzoeken. Maar voor het zover was, kreeg hij van de spoorwegopzichter te horen dat burgemeester Gallenkamp Pels inmiddels zijn veldwachter bevel had gegeven om hem en zijn hele gezelschap gevangen te nemen, indien hij het wagen zou om terug te komen. Dat de relatie tussen die twee toen nogal verstoord was, blijkt uit een brief van Koning aan J. van Lennep, toenmalig correspondent van het Rijksmuseum van Oudheden.⁴⁶ Koning noemt trouwens nog een heuvel aan dezelfde weg, maar dan meer naar het zuidwesten. Deze is door ons nog niet gelokaliseerd.

In 1862 kreeg de Soester dominee J.J. Bos wel officieel toestemming voor een onderzoek van deze heuvels. Hij onderzocht er twaalf.⁴⁷ De politie zou controle op hem houden en de vondsten moesten na onderzoek in het gemeentehuis gedeponeerd worden. Men zou pas na afloop bepalen *“of, en in hoeverre de door U aan te wenden kosten zullen worden gebracht ten laste der gemeentekas”*. In twee grafheuvels vond Bos stukjes brons, waaronder een fragment van een kledingspeld (fibula), en in een derde een zwaard dat, zo schreef hij, na enkele jaren bewaren spontaan uiteen viel.⁴⁸ In elf van de twaalf heuvels trof Bos vondsten aan als stukjes bot, as, houtskool en urnscherven *“die de indruk gaven alsof ze daar met verachting en woede*

waren neergesmeten door iemand, die verwacht had heel wat anders te zullen vinden”. Slechts uit één heuvel kwam een bijna complete urn tevoorschijn, die getekend werd door Dr. W. Pleyte.⁴⁹ Pleyte krijgt in 1871 zelf toestemming van de Burgemeester van Soest om onderzoek te doen op de *“Soesterheide”*. Of zijn onderzoek op hetzelfde terrein heeft plaatsgevonden als dat van Bos weten we niet zeker. Zeker is wel dat Pleyte zelf niets gevonden heeft.⁵⁰

Omdat de gemeente Soest geen belangstelling voor de vondsten toonde en het gemeentehuis volgens Bos geen geschikte plek was om alles op te bergen, heeft hij de scherven mee naar huis genomen en ze in 1896 aan het museum Flehite geschonken.⁵¹ Deze vondstgroep bestaat uit een grote hoeveelheid scherven, waarbinnen tenminste drie incomplete Bronstijdurnen herkenbaar zijn, vermoedelijk alle uit de tweede helft van de Midden Bronstijd. Tussen het vondstmateriaal bevinden zich ook scherven uit de Midden- tot Late IJzertijd en mogelijk zelfs Romeinse IJzertijd.⁵²

Op 25 mei 1880 is dit vondstcomplex opnieuw onderzocht, ditmaal door de OVF. In de notulen wordt onder andere het volgende opgemerkt: *“Van bijna alle heuvels, daar gelegen, is het duidelijk zichtbaar, dat zij reeds aan een of andere bewerking onderworpen zijn geweest. Het schijnt echter, dat dit onderzoek niet volledig is geweest.” [-] “Al spoedig ontdekte men houtskool, beenderen, enz., het duidelijk bewijs, dat er een geregelde lijkverbranding had plaatsgehad. Van de beenderen werd een tame-*

lijk groote hoeveelheid verzameld. Ten laatste vond men ook de scherf van een urn.”

“Het onderzoek in een anderen heuvel leidde tot gunstiger resultaten. Spoedig reeds op tamelijk geringe diepte, werden brokstukken sterk geoxideerd ijzer gevonden. Het schijnt niet, dat de meening dat men slechts gewoon ijzererts gevonden had, waarheid bevat. Zijn het overblijfselen van wapenen, sieraden, enz.? Bijna onmiddellijk in de nabijheid van die brokstukken werd de scherf van een urn gevonden. Met de grootste voorzichtigheid werd het onderzoek voortgezet. Spoedig werd de rand van de urn zichtbaar. Zij stond of liever lag ter diepte van ongeveer twee voet beneden den kruin van den heuvel [-] Nog werd een andere heuvel aan een klein onderzoek onderworpen, maar bij het opnemen van den bovengrond twijfelde men al aanstonds aan eenigen gunstigen uitslag. Het scheen te blijken, dat die heuvel reeds in vroegeren tijd geheel doorzocht was.”

In het totaal werden die dag dus zeker vier heuvels onderzocht. Voor zover na te gaan valt, zijn deze locaties helaas niet ingetekend. In hoeverre ze overeenkomen met degene die door Bos onderzocht zijn, blijft dus ongewis. In de collectie van de OVF konden deze vondsten door ons nog niet geïdentificeerd worden.

In de omgeving zijn meer heuvels onderzocht. Zo is sprake van een groep heuvels recht tegenover het station, die op 19 juli 1880 onderzocht is, en een groep op een afstand van vijftien minuten gaans daarvandaan. Beide groepen leken al eerder onderzocht te zijn, gezien de vermelding van diverse ingravingen. Er wordt hier desondanks een mantelhaak gevonden (CA 38). Het gebied is daarna jaren ongemoeid gelaten, totdat in 1989 plannen ontwikkeld werden om er een militair

oefenterrein van te maken. Enige alerte burgers wezen de gemeente echter op het historisch belang van dit deel van Soest, waarna medewerkers van de ROB negen heuvels onderzochten. Opnieuw werd vastgesteld dat het hier om een grafheuvelcomplex ging en daarmee waren de militaire plannen van de baan.⁵³ Een inspectie in 2011 liet ons zien dat een aantal heuvels sterk aangetast was door konijnengangen en door bomen waarvan de wortels bij het omwaaien soms de halve heuvel meegesleurd hebben.

Soester Natuurbad

Ten zuiden van de plek waar vroeger het Soester natuurbad lag⁵⁴, is in 1934 een onderzoek uitgevoerd dat de krant haalde.⁵⁵ Baron van Heerdt – die al hierboven vermeld is bij de

Engenberg – had ditmaal een wichelroedeloper meegenomen, die *“feilloos de begravingen aanwees”*. Met het openen van het centrale graf werd gewacht tot Van Giffen aanwezig was. Deze concludeerde dat van de dode niets meer was terug te vinden. Zijn tekeningen en verslagen zijn nog niet achterhaald.

Soester Hoogt

Verder naar het zuidwesten ligt in in de omgeving van het Soester Hoogt, in het zgn. Burgemeestersbos, een aantal (mogelijke) grafheuvels. Eén ervan, achttien meter in doorsnede en ruim anderhalve meter hoog, is in 1990 met een proef sleuf onderzocht en vervolgens gerestaureerd.⁵⁶ Hoewel geen vondsten gedaan zijn, was wel duidelijk te zien dat het om een grafheuvel ging. Het heuvellichaam was opgebouwd uit plaggen en bleek ook in later tijd opgehoogd te zijn. Meer dan een globale datering (Bronstijd-IJzertijd), valt niet

⁴⁵ Het fragment van de armband maakt nu deel uit van de collectie van het RMO, inventarisnr. BK. ⁴⁶ De Boone 1962, 8. ⁴⁷ Zijn onderzoek was verdeeld over vijf dagen in de periode september 1862 – augustus 1863. Hij doet uitgebreid verslag in een manuscript over de geschiedenis van Soest, nu aanwezig in het gemeentearchief van Soest. ⁴⁸ De fibula is waarschijnlijk CA 51 uit de collectie OVF en dateert uit de Romeinse tijd. ⁴⁹ Deze tekening is aanwezig in het archief van het RMO; afgebeeld is een tonvormige urn, klaarblijkelijk zonder decoratie. De urn zelf hebben we nog niet kunnen

lokalisieren. Op basis van de tekening vermoeden we dat het om een urn uit de tweede helft van de Midden Bronstijd gaat. ⁵⁰ Pleyte 1902 (Ned. Oudheden. West Friesland). ⁵¹ Flehite catalogusnummer: CA 37. ⁵² Over de context van deze vondsten is niets bekend, anders dan dat dit de vondsten zijn die door Ds. Bos aan het Museum zijn geschonken. Het is dus niet meer te bepalen of deze vondsten uitsluitend uit de onderzochte heuvels afkomstig zijn, of ook een andere herkomst kunnen hebben.

⁵³ In Archis opgenomen onder monumentnummers 2212, 6947 t/m 6952. ⁵⁴ Op deze locatie ligt nu het Hilton Royal Parc Hotel, Soestduinen. ⁵⁵ Het onderzoek wordt vermeld in Bussumer Courant van 2 maart 1934 en De Soester van 10

maart 1934. ⁵⁶ AMK-terrein 2213. Onderzocht door de ROB; onderzoek uitgevoerd door dhr. Noordam, voor de ligging van deze groep zie kaartje op blz. 135, locatie 16.

te geven. Ten noorden hiervan ligt nog een mogelijke grafheuvel, die vermoedelijk met onjuiste coördinaten in Archis is opgenomen. Bij de herwaardering van de AMK in 2005 werd op de in Archis vastgelegde coördinaten geen heuvel waargenomen, maar ongeveer 30 meter ten westen hiervan ligt wel een ‘verdachte’ locatie, waar destijds door een boring is vastgesteld dat niet uit te sluiten viel dat de heuvel door mensen is opgeworpen. Een inspectie door ons ter plaatse in 2012 bevestigt het vermoeden dat hier een grafheuvel ligt.⁵⁷ Een welving ten noorden hiervan is in 2005 afgevoerd als grafheuvel.⁵⁸ In het veld is hier ook geen verhoging zichtbaar.

Binnen dit gebied bevinden zich nog twee locaties, maar hiervan strookt de locatie in Archis niet met de werkelijkheid.⁵⁹ Ze zijn beiden aan de ROB gemeld door de Soester amateurarcheoloog Hans Bijl. Als we de schets op het meldingsformulier van Bijl vergelijken met de locaties waarop de heuvels in Archis zijn ingevoerd, ziet men behoorlijke verschillen. Het is daarom ook niet vreemd dat in 2005 op de in Archis vermelde posities geen heuvels zijn aangetroffen. Bij een veldinspectie konden we op beide locaties die door Bijl waren aangegeven inderdaad een heuvelvorm waarnemen. Deze dienen nader onderzocht te worden om te bepalen of het hier om grafheuvels gaat. Bovendien zijn in deze omgeving nog meer locaties zichtbaar die op het eerste gezicht een grafheuvelachtig uiterlijk hebben. In de directe omgeving is aardewerk aangetroffen uit de Bronstijd.

Ten noordwesten van bovengenoemde locaties, langs de spoorlijn tussen Soestduinen en den Dolder, ligt een heuvel die zwaar beschadigd is

door militaire voertuigen. Tijdens de laatste inspectie in 2005 heeft men deze geïnterpreteerd als een natuurlijke stuifheuvel.⁶⁰

De Vlasakkers – Een stenen monument en heuvels

Ten noorden van de weg van Soesterberg naar Amersfoort ligt een gebied genaamd ‘de Vlasakkers’, met daarin resten van minimaal twaalf heuvels.⁶¹ Deze zijn voor de eerste keer in 1879 onderzocht door de OVF, die ook in Leusden al “urnen hadden gedolven”. Uiteraard was het werk goed voorbereid. Er werden gravers en dragers ingehuurd, proviand ingekocht en koetsen geleend. Met een prikstok werden de urnen opgespoord, uitgegraven – waaronder een uitzonderlijk groot exemplaar, door Van Rootselaar aangeduid als “de koning van het pottendom” – en naar het Raadhuis van Amersfoort gebracht. Van de heuvels en hun inhoud werden schetsen gemaakt. De urnen zijn soms door Van Rootselaar zelf gerestaureerd, maar ook wel door Pleyte, die ze ook tekende. Tussen Van Rootselaar en Pleyte is herhaaldelijk schriftelijk contact over de nieuwste vondsten en Pleyte komt ook wel kijken bij de opgravingen. Aangezien het raadhuis zo langzamerhand ruimte te kort kwam om alle vondsten op te slaan, werd besloten tot oprichting van het museum Flehite

In de notulen van de OVF en op een schets die tijdens het onderzoek gemaakt is, worden twaalf heuvels onderscheiden, waarvan uiteindelijk tien daadwerkelijk onderzocht lijken te zijn.⁶² In totaal zijn in de heuvels acht urnen gevonden, alle Midden Bronstijd B.⁶³

Van Giffen kunnen vinden. ⁶¹ Voor de globale ligging zie kaartje op blz. 127, locatie 12. ⁶² Heuvel 11 en 12 worden wel ingeschetst, maar in de notulen niet beschreven. We nemen daarom aan dat deze niet onderzocht zijn. In heuvel 1 en 10 wordt niets gevonden. ⁶³ Inventarisnummers museum Flehite: CA 25 tot en met 32.

Crematierresten uit een van de urnen van de Vlasakkers. Foto: CAR.

In 1923 is door W. Croockewit, die in 1879 ook al van de partij was, een nieuwe opgraving geregeld van één van de heuvels (nummer 7) die Van Rootselaar al had geopend. Deze bevatte in 1879 twee merkwaardige configuraties van keien, die als “monumenten” geïnterpreteerd werden. Het kleinste monument werd in 1879 al verwijderd, maar daaronder werd geen vondst aangetroffen. Pleyte bezocht de opgraving op 24 november van dat jaar en deed wat kleinschalig onderzoek bij het grote monument en vond daar as en botmateriaal. H. Martin, assistent van de Groningse professor Van Giffen, pakte het in 1923 grootschaliger aan. Via meerdere proefsleuven werd de opbouw van de heuvel nauwkeurig in kaart gebracht. In het heuvellichaam bevonden zich twee bijzettingen in urnen, daterend uit de Midden Bronstijd B. De

centrale begraving bestond uit een boomstamgraf met botresten, afgedekt met plaggen en stenen. Deze stenen bleken het (grote) monument te zijn dat in 1879 was aangetroffen. Het graf bevatte geen dateerbare vondsten, maar dergelijke centrale boomstamgraven dateren over het algemeen uit het Neolithicum of de Vroege Bronstijd.

De groep heuvels wordt in 1932 nogmaals onderzocht, ditmaal door F.C. Bursch, assistent van de Leidse professor Holwerda. Bursch onderzoekt in totaal negen van de twaalf heuvels.⁶⁴ In het archief van het RMO bevindt zich een situatietekening met de positie van de onderzochte heuvels. Voor minstens een deel daarvan denken we te kunnen aantonen dat deze exact overeenkomen met de in 1879 onderzochte groep.⁶⁵ Het is in ieder geval zeker dat het hier dezelfde groep

⁶⁴ De heuvels V, X, XI zijn door Bursch niet onderzocht, omdat “ze door boomgroei en ingravingen te veel vernield schenen”. Heuvel XII staat wel op een situatieschets, maar wordt niet nader beschreven. ⁶⁵ Beide onderzoekers teke-

nen twaalf heuvels in een min of meer vergelijkbare constellatie. In een later stadium hopen we nader te kunnen publiceren over de koppeling van de onderzoeken van de OVF en Bursch. ⁶⁶ Een AOO beker (*All Over Ornamented beaker*)

⁵⁷ AMK-terrein 2206. ⁵⁸ Waarnemingsnummer 401064; voormalig AMK-terrein 2209. ⁵⁹ Waarnemingsnummers 401119 en 401121. De meldingsformulieren van dhr. Bijl zijn in Archis als bijlage in Livelink opgenomen en raadpleegbaar. ⁶⁰ Volgens documentatie in Archis zou deze heuvel onderzocht zijn door Van Giffen (mededeling Anton Bruijn). We hebben tot dusver geen gegevens over een onderzoek door

betreft. Hieronder wordt de nummering van Bursch in Romeinse cijfers aangehouden.

Heuvel I bevatte een centraal graf met crematieresten, omgeven door een kringgreppel. Het heuvellichaam bestond uit plaggen, zand en keien.

Heuvel II bleek opgebouwd uit plaggen en bevatte de resten van minstens vijf bijzettingen, deels in urnen. Ook werd een palenkrans aangetroffen.

Heuvel III bleek de oudste vondsten op te leveren: in een centraal graf werden twee goed bewaard gebleven Neolithische bekers gevonden, die dateren uit de Enkelgrafperiode.⁶⁶ Bij de vier hoeken van het graf zijn paalsporen aangetroffen, mogelijk van een dodenhuisje. De heuvel bestond uit plaggen en hoog in de heuvel zijn scherven en botresten gevonden van latere bijzettingen uit de Bronstijd.

Heuvel IV bevatte een centraal graf, met daarin een Midden Bronstijd B urn met crematieresten. Het heuvellichaam bestond uit plaggen en bevatte verder geen bijzettingen.

Heuvel VI bevatte eveneens een centraal graf, dat door Bursch geïnterpreteerd is als een verkoolde boomkist. Botresten en dateerbare vondsten zijn niet aangetroffen. Het heuvellichaam bestond uit zand en plaggen.

Heuvel VII was bij aanvang van het onderzoek al sterk verstoord en daarom maar gedeeltelijk onderzocht. Bursch trof houtskool aan, dat hij interpreteerde als resten van verkoolde balken. Er zijn geen dateerbare vondsten en/of resten van begravingen aangetroffen.

Heuvel VIII bevatte in het centrum een beenderplek met houtskool. Het heuvellichaam

bestond uit zand. Er zijn geen sporen van bijzettingen aangetroffen.

Heuvel IX bevatte een centraal graf met een crematie, afgedekt door een heuvel opgebouwd uit plaggen. Bijzettingen werden door Bursch niet aangetroffen, wel een niet nader beschreven scherf. Bursch beschrijft bij diverse heuvels ingravingen in het heuvellichaam. Waarschijnlijk zijn dit sporen van het onderzoek van de OVF en deels de locaties waar de urnen met bijzettingen zijn aangetroffen.⁶⁷ Deze dateren alle uit de Midden Bronstijd B. Op basis van de onderzoeken van Bursch, Martin en de OVF, kunnen we stellen dat bij deze grafheuvelgroep de oudste bijzettingen dateren uit de periode van de Enkelgrafcultuur en de jongste uit de tweede helft van de Midden Bronstijd.

In de jaren '80 van de vorige eeuw zijn diverse locaties op de Vlasakkers door de AWN en Historische Vereniging Soest geïnspecteerd en hierbij zijn nieuwe mogelijk heuvels aan het licht gekomen, ook ten zuiden van de Utrechtseweg.⁶⁸

Het bos van Groen van Waarder

Op 11 mei 1880 is door de OVF een onderzoek uitgevoerd bij vier vermeende grafheuvels in het bos van Groen van Waarder, dat vermoedelijk ten zuiden van de weg naar Utrecht lag, op een half uur gaans van de stad.⁶⁹ Er werd hier weliswaar niets aangetroffen, maar het onderzoek werd bemoeilijkt door dichte begroeiing.

Overige locaties

Behalve de hierboven genoemde locaties zijn er nog diverse vondstmeldingen en waarnemingen van mogelijke grafheuvels in de betrokken

en een standvoetbeker. ⁶⁷ Helaas bleken de scherven van Van Rootselaar en Bursch niet aan elkaar te passen, waardoor geen directe verbanden tussen de onderzochte heuvels vastgesteld kunnen worden. ⁶⁸ Van den Beemt 1980. En vastgelegd op een topografische kaart door dhr. Bijl. Een kopie van deze kaart is in bezit van het CAR. ⁶⁹ De exacte

locatie van dit bosperceel is hopelijk via het kadastrale archief te achterhalen. In de notulen wordt het perceel ten oosten van de weg naar Utrecht geplaatst; dit is te interpreteren als ten zuiden van de weg, aangezien de Utrechtseweg een oriëntatie van noordoost (Amersfoort) naar zuidwest (richting Utrecht) heeft.

CA 25, gevonden op de Vlasakkers.
Foto: CAR.

gemeentes. Daarbij gaat het om vage plaatsbeschrijvingen en locaties die inmiddels bebouwd zijn of geheel afgegraven. Zo zijn er meldingen van grafheuvels bij de Stichtse Rotonde, het Borneoplein, een langbedgraf bij het klooster Onze Lieve Vrouwe ter Eem, etc. Van deze locaties zijn geen (onderzoeks-)gegevens voorhanden, anders dan de melding dat er ooit een heuvel is waargenomen. Bij het CAR bevindt zich een overzicht van deze groep, maar het was niet relevant al deze meldingen in dit artikel op te nemen.

Conclusie

Een deel van de vragen die in de inleiding gesteld zijn, kunnen inmiddels beantwoord worden. Wat betreft datering van de heuvels, kan de conclusie getrokken worden dat binnen onze regio grafheuvels voorkomen uit de periode Laat-Neolithicum (met als vroegste datering de Enkelgrafcultuur)

tot en met Vroege IJzertijd. Vooral nog ontbreken duidelijke vondsten uit de Vroege Bronstijd en de eerste helft van de Midden Bronstijd (de Hilversumcultuur).⁷⁰

In het grafheuvelslandschap van onze regio zijn duidelijke groepen te onderscheiden; de heuvels bij de Vlasakkers lijken uit de periode Neolithicum-Midden Bronstijd te dateren, terwijl de heuvels bij de Leusderheide vondsten bevatten uit de overgang van de Bronstijd naar de IJzertijd. Patronen als deze zijn van belang voor de kennis van de prehistorie van onze regio. Kennelijk verschoof de keuze voor de locatie van grafmonumenten in de loop van de tijd. Mogelijk hangt dit samen met de plek waar men woonde, maar over die bewoning

⁷⁰ Bijgiften uit de Vroege Bronstijd zijn zeldzaam, dus het is niet uit te sluiten dat begravingen zonder vondsten wel degelijk uit deze periode dateren (Drenth en Lohof 2005, 443).

weten we nog vrijwel niets. Bewoningssporen uit de periode Neolithicum-Midden Bronstijd zijn hier nog niet met zekerheid aangetroffen. Een mogelijke verklaring zou kunnen worden gevonden in het feit dat in de directe omgeving van de grafheuvels vrijwel geen archeologisch onderzoek is uitgevoerd. De onderzoeken en opgravingen die tot dusver hebben plaatsgevonden, zijn vooral op de heuvels zelf gericht en niet op de directe omgeving. Bewoningssporen uit de latere prehistorie (Late Bronstijd-Late IJzertijd) zijn wel aangetroffen, in het bijzonder op de dekzandruggen bij de Schammer en de Hogeweg, waarbij opgemerkt moet worden dat vooral uit de Midden- en Late IJzertijd veel bewoningssporen zijn aangetroffen. Bewoning uit de Late Bronstijd en Vroege IJzertijd is echter zeldzaam.

Wat de ligging van de grafheuvels betreft, is het duidelijk dat het merendeel op de stuwwal of op de flank hiervan ligt. Dit is niet uitzonderlijk, omdat dit patroon op de hele Utrechtse Heuvelrug wordt waargenomen. Het grafheuvellandschap strekt zich uit over een langgerekte zone, de contouren van de stuwwal volgend. De vraag hoeveel grafheuvels nu bekend zijn valt niet eenvoudig te beantwoorden. We weten van één groep heuvels zeker dat het om grafheuvels gaat en van een andere groep dat dit waarschijnlijk is. Enkele van deze heuvels zijn inmiddels al weer verdwenen en er is nog een grote groep waarover we weinig weten. Een hard cijfer is dus niet direct te geven, maar dat het om enkele tientallen gaat is wel duidelijk.

De opbouw van de heuvels bestaat vaak uit een centraal graf met inhumatie of crematieresten, afgedekt met een heuvellichaam van plaggen of zand, al dan niet met grind of keien. Soms zijn meerdere lagen in het heuvellichaam waargenomen, wat duidt op een langdurig gebruik van de heuvel. In de heuvellichamen worden dan ook nabijzettingen aangetroffen, soms in urnen en soms bestaande uit een kuil met crematieresten.

In enkele gevallen worden ook andere voorwerpen aangetroffen, zoals vuurstenen objecten of metalen artefacten.

Uit het overzicht blijkt ook dat we veel *niet* weten; zo is een deel van de (mogelijke) grafheuvels niet of slechts gedeeltelijk archeologisch onderzocht. Voor de tot dusver uitgevoerde onderzoekingen geldt dat een deel hiervan al in de 19^e eeuw heeft plaatsgevonden. Archeologie stond toen nog in de kinderschoenen en hoewel de opgravers duidelijk de beste intenties hadden, laat de documentatie vanuit moderne archeologische inzichten te wensen over. Daar komt nog bij dat in de decennia na het veldwerk de registratie van de vondsten in enkele gevallen uit zijn context is geraakt. Daardoor weten nu niet in alle gevallen meer zeker welke vondsten uit welke heuvels afkomstig zijn.

Het is sterk aan te bevelen niet alleen de grafheuvels zelf te beschermen, maar ook de directe omgeving van de heuvels van enige mate van bescherming te voorzien. Hier kunnen immers randstructuren worden aangetroffen, nederzettingssporen en resten van heuvels, waarvan het heuvellichaam zelf in het verleden al verloren is gegaan, maar de ondergrondse structuren mogelijk nog bewaard zijn gebleven.

Het gebied waar de grafheuvels liggen is voor een deel toegankelijk voor publiek en heeft een recreatieve functie. Het is voor de wandelaars en fietsers echter lang niet altijd duidelijk dat men zich tussen de grafheuvels bevindt. Op slechts enkele locaties staan informatieborden en zijn de grafheuvels gerestaureerd en/of worden ze onderhouden.⁷¹ Naar onze mening is het van groot belang op meerdere locaties informatieborden te plaatsen om de bewustwording te vergroten en waar nodig de heuvels op te knappen en beter zichtbaar te maken. Bovendien worden grafheuvels op die manier beter beschermd.

⁷¹ Dit geldt met name voor de heuvels die als monument geregistreerd staan.

Tot slot geeft dit overzicht voldoende aanleiding tot het uitvoeren van nader onderzoek. Zo is het van belang enkele niet of slechts globaal uitgewerkte opgravingen alsnog nader te analyseren en te publiceren. Daarnaast is het van belang een goede catalogus op te stellen van de vondsten uit de grafheuvels in de regio, in combinatie met de collectie van de OVf. Analyse van dat deel van het Actueel Hoogtebestand Nederland (het AHN) waar de nu bekende grafheuvels liggen, zou tot mogelijke nieuwe locaties kunnen leiden. Bewaard gebleven crematieresten uit de diverse vindplaatsen kunnen alsnog met C¹⁴-analyses gedateerd worden. Hierdoor kan een beter inzicht verkregen worden in de chronologie van de diverse grafheuvels, inclusief die van de begravingen en bijzettingen binnen één grafheuvel en de grafvelden. Daarnaast kunnen mogelijke locaties door boringen onderzocht worden, om te bepalen of de bodemopbouw natuurlijk is of antropogeen. Bovendien kan nader onderzoek gedaan worden naar de ligging van de grafheuvels in het landschap en de relatie bodemsoorten en de geomorfologische situatie. Kortom, zoals in de inleiding al gezegd werd, vormt dit artikel meer een start- dan een eindpunt.

LITERATUUR

- Beemt, G. van den, Verspreiding van grafheuvels uit het Neolithicum en de Bronstijd tussen Austerlitz en Soest, *Van Zoys tot Soest: tijdschrift van de "Historische Vereniging Soest"*, 1980-4 (1980), 9-12.
- Boone, W.J. de, Geestdriftig bericht over een opgraving op de Soesterheide in 1879, *Westerheem*, jrg. 7 (1958), 50-54.
- Boone, W.J. de, Urnfragmenten met bronzen haarnaald uit Soest, *Westerheem*, jrg. 9 (1960), 33-36.
- Boone, W.J. de, Een amateur-archeoloog op de Soesterhei in 1861, *Weerklank, opstellen over de geschiedenis van Amersfoort e.o.* (1962), 7-13.
- Bos, J.J., Germaansche grafheuvels, *Van Zoys tot Soest: tijdschrift van de "Historische Vereniging Soest"*, jrg. 6, nr. 1 (1985), 3-6.
- Bos, J.J., Het Wittemansveentje, *Van Zoys tot Soest: tijdschrift van de "Historische Vereniging Soest"*, jrg. 6, nr. 1 (1985), 6-7.
- Bos, J.J., *Soest. Een gemeente in de Provincie Utrecht* (ongepubliceerd manuscript, 1907).
- Brongers, J.A., Vondsten uit grafheuvels als impuls tot de oprichting van museum Flehite in 1878, *Flehite* jrg. 12 (1980), 26-32.
- Brunsting, H., Het grafheuvelonderzoek, *Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland* (Meppel, 1947), 243-249.
- Bursch, F.C., Heuvelonderzoekingen te Soesterberg, *Oudheidkundige Mededelingen, uit het Rijksmuseum van Oudheden*, jrg. 15 (1934), 54-65.

- Dijk, M.H.A. van en W. van den Heuvel, Grafheuvels en urnen opnieuw onderzocht, *Kroniek*, jrg. 11 (Amersfoort, 2009), 2.
- Drenth, E. en E. Lohof, Heuvels voor de doden. Begraving en grafritueel in de bekertijd, vroege en midden-bronstijd, in: Louwe Kooijmans e.a. 2005, 433-454.
- Elias, B.G.J. Flehite, 1878-2003: geschiedenis van een vereniging en een museum (Amersfoort, 2005).
- Fokkens, H., Laat-Neolithicum, Vroege en Midden-Bronstijd: inleiding, in: Louwe Kooijmans e.a. 2005, 357-369.
- Fontijn, D. (red.), *Living near the dead. The barrow excavations of Rhenen-Elst: Two millennia of burial and habitation on the Utrechtse Heuvelrug*, (Leiden, 2010).
- Glasbergen, W., Barrow excavations in the Eight Beatitudes, *Palaeohistoria* III (1954), 95-97.
- Hessing, W. en P. Kooi, Urnenvelden en brandheuvels. Begraving en grafritueel in late bronstijd en ijzertijd, in: Louwe Kooijmans e.a. 2005, 631-654.
- Heuvel, W. van den, Hernieuwde belangstelling voor Soester grafheuvels, *Kroniek* jrg. 10, (Amersfoort, 2008), 3.
- Hulst, R.A., *Inventariserend en waarderend onderzoek. Uitbreiding begraafplaats Oud Leusden* (Amersfoort, 2003).
- Louwe Kooijmans, L.P. e.a. (red.), *Nederland in de prehistorie*, (Amsterdam, 2005).
- Martin, H., *De ontgraving van een prehistorische tumulus te Soesterberg*, verslag Utrechtse provinciale monumentencommissie (1923), 1-13 (met nawoord van Van Giffen 14-32).
- Meurkens, L., The late medieval/Early Modern reuse of prehistoric barrows as execution sites in the southern part of the Netherlands, *Journal of Archaeology in the Low Countries* 2-2 (November 2010).
- Modderman, P.J.R., Het onderzoek van enkele Brabantse en Utrechtse grafheuvels, *BROB VI* (1955), 44-65.
- Noordam, J.W. De grafheuvel op het Enghenbergje, *Van Zoys tot Soest: tijdschrift van de "Historische Vereniging Soest"*, jrg. 6 waarschijnlijk een ander jaargangnummer, nr. 1 (1985), 2-3.
- Oudheidkundige vereniging Flehite brievenboek, nrs. 3, 4, 5, 7, 8, 12, 13 en 19.
- Oudheidkundige vereniging Flehite notulen dl 1, 1-36.
- Pleyte, W., *Nederlandsche Oudheden* 1, dl West-Friesland (Leiden, 1902), 7-10.
- Roessingh, W. Amersfoort, Bernhardkazerne. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven, *ADC Rapport 682*, (Amersfoort, 2006).
- Snieder, F., Nieuwlandseweg 35, *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1996-1997*, (Utrecht 1998), 35-37.
- Tent, W.J. van, Archeologische berichten uit de gouw Flehite. De heuvel bij de Lichtenberg, *Flehite*, jrg. 9, nr. 1 (1977), 8-9.
- Tent, W.J. van, De opgravingen bij Oud Leusden, *Flehite* 17, 1-2 (1985) 10-17.
- Theunissen, L., *Midden-Bronstijdsamenlevingen in het zuiden van de Lage Landen. Een evaluatie van het begrip "Hilversum-cultuur"* (Zutphen, 1999).
- Visscher, H., Eemland. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering, *RAAP rapport 40* (Amsterdam, 1991).
- Willems, J.H. en S.G. van Dockum, Nijkerkerweg (N68), *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1994-1995* (Utrecht 1996), 52-57.
- Wijker, M.K. Doornseweg, fietstunnel, *Amersfoort onder Ons* 28, Amersfoort (2011).

Tabel 1: archeologische perioden binnen de prehistorie

Neolithicum (Late Steentijd)	4900-2000 v. Chr.
Vroege Bronstijd	2000-1800 v. Chr.
Midden Bronstijd-A	1800-1500 v. Chr.
Midden Bronstijd-B	1500-1100 v. Chr.
Late Bronstijd	1100-800 v. Chr.
Vroege IJzertijd	800-500 v. Chr.
Midden IJzertijd	500-250 v. Chr.
Late IJzertijd	250-0 v. Chr.